

A KÖZJAVAK, A TÁRSADALMI EGYESÜLÉS ÉS AZ EGYÜTTES CSELEKVÉS

DOI 10.35402/kek.2022.1.1

Absztrakt

A társadalmi egyesülések révén előállított vagy megszerzett létezők főleg közjavak, és a közjavak előállítása vagy megszerzése gyakran nehezen megoldható feladatot jelent. A tanulmány első részében a társadalmi közjavak fogalmával és – a közjavak tekintetében jelentős egyének által alkotott – közcsoport fogalmával foglalkozom, valamint felvázolom a közjavak előállításának vagy megszerzésének a fő formáit. A második részben meghatározom a társadalmi egyesülés fogalmát, rámutatok az egyesülés létrehozásának a fő motívumára, valamint a folyamat fő vonásaira, egyrészt a belső fedezetű intézmények kialakítása, másrészt az egyesült érdek és az egyesült erő létrehozása szempontjából. A tanulmány harmadik részében meghatározom az együttes társadalmi cselekvés fogalmát és felvázolom az együttes cselekvés motívumait.

Abstract

Public Goods, Social Union and Collective Action

Entities produced or acquired through social unions are mainly public goods, and the production or acquisition of public goods is often a difficult task. In the first part of the paper, I deal with the concept of social public goods and the concept of public group (made up of individuals who are significant concerning certain public goods), and I outline the main forms of the production or acquisition of public goods. In the second part, I define the concept of social union, point out the main motive for the creation of the union and the main features of this process, in terms of the formation of internally covered institutions on the one hand, and in terms of the creation of united interest and united power, on the other hand. In the third part of the paper, I define the concept of collective social action and outline the motives for collective action.

Bevezetés

Egy korábban közölt tanulmányban meghatároztam a társadalmi csoport fogalmát, valamint a társadalmi csoportokon belül különbséget tettem a társadalmi társulások és a társadalmi egyesülések között (Farkas 2021). Röviden rámutattam arra, hogy a társadalmi egyesülést maguk az egyesülés tagjai hozzák létre, belső fedezetű intézmények kialakítása révén, és ezek az intézmények elvileg alkalmassá teszik az egyesülés tagjait a rendszeres társadalmi együttműködésre. Ebben a tanulmányban részletesebben foglalkozom a társadalmi egyesülés létrehozásával és az egyesülés tagjainak az együttes társadalmi cselekvésével.

Mint szinte valamennyi jelentős fogalom, amely a szociológiában a társadalmi létezők vagy jelenségek kifejezésére szolgál, a szóban forgó fogalmak (társadalmi csoport, társadalmi társulás, társadalmi egyesülés, együttes cselekvés) is meglehetősen sokértelmű fogalmak általában a társadalomtudományokban és szűkebben a szociológiában. Nézetem szerint egy bizonyos értelemben meghatározott fogalom bevezetése és/vagy alkalmazása valamely társadalmi létező vagy jelenség kifejezésére elméleti szempontból főleg azzal indokolható, hogy az adott fogalom következetesen illeszkedik egy viszonylag általánosabb vagy egy általános elméletbe, és az adott elméleten belül hatékonyan alkalmazható a társadalmi jelenségek magyarázatában és/vagy leírásában. A társadalmi egyesülés fogalmára, létrehozására és az együttes társadalmi cselekvésre vonatkozó, a tanulmányban tárgyalandó felfogás egy átfogó szociológiai társadalomelméletbe, az intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért viszonylag gyakran kell majd hivatkoznom *Társadalomelmélet* című munkám (a továbbiakban TE) eddig megjelent egyes kötetekre és fejezeteire, és a szóban forgó elmélet korábban tárgyalt és a tanulmányban használt fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell a tanulmány szándékának megfelelő értelmezéséhez.

A tanulmányt olvasva majd látjuk, hogy társadalmi egyesülés létrehozása és a tagok társadalmi együttműködése általában főleg társadalmi közjavak előállítására vagy megszerzésére irányul.

Meglehetősen széles körű társadalomtudományi irodalom foglalkozik a közjavak előállításának problémájával, valamint e probléma megoldásaként az érintett egyének által kialakítható megegyezéssel, szabályokkal vagy intézményekkel és szerveződési formákkal. E tanulmány célja az, amire már fentebb is utaltam, hogy egy általános szociológiai elméletbe, illetve szociológiai társadalomelméletbe illesztve elemezzem a közjavak előállításának a problémáját, a társadalmi egyesülés létrehozását és az együttes társadalmi cselekvést.

A tanulmány első részében a társadalmi közjavak fogalmával és – a közjavak tekintetében jelentős egyének által alkotott – közcsoport fogalmával foglalkozom, valamint felvázolom a közjavak előállításának vagy megszerzésének a jellemző formáit. A második részben röviden meghatározom a társadalmi egyesülés fogalmát, rámutatok az egyesülés létrehozásának a fő motívumára, valamint e folyamat fő vonásaira, egyrészt a belső fedezetű intézmények kialakítása, másrészt az egyesült érdek és az egyesült erő létrehozása szempontjából. A tanulmány harmadik részében meghatározom az együttes társadalmi cselekvés fogalmát és felvázolom az együttes cselekvés motívumait.

A közjavak és előállításuk

A társadalmi közjavak és a közcsoport fogalma

A viszonylag széles körben elfogadott felfogásnak megfelelően különbséget tehetünk a magánjavak és a közjavak között, valamint – e javakon belül, a társadalmi természetű létezőkre vonatkozó felfogásomnak megfelelően – különbséget teszünk a társadalmi magánjavak és a társadalmi közjavak között. Felfogásom szerint a társadalmi magánjavak az egyének vagy csoportok között megosztva, elkülönülten képezik a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeit. *A társadalmi közjavak* olyan javak, amelyek az egyének adott köre számára osztatlanul és valamennyi egyén számára elérhetően és felhasználhatóan képezik a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeit.¹

A fenti megfogalmazás főleg Olson (1982:8-9) meghatározásához kapcsolódik, amely szerint a közjavak vagy együttes javak olyan javak, amelyek

fogyasztásából, illetve felhasználásából az egyének adott körében nem lehet kizárni senkit. Közjóság ilyen értelemben például az utcai világítás, a park, a nyilvános könyvtár könyvvállománya, egy üzem szerszámraktárának valamennyi munkás által elérhető és használható szerszámkészlete, a térítésmentes egészségügyi ellátás működtetésére szánt költségvetési keret stb. Bizonyos javak természetüknél fogva eleve csak közjavak lehetnek, mivel természeti vagy technikai szempontból is szétválaszthatatlanok. Más javak, amelyek természeti vagy technikai szempontból megoszthatók, az adott intézményektől függően közjavak vagy magánjavak egyaránt lehetnek.

Bizonyos társadalmi közjavak, amelyek az egyének adott köre számára jelentősek, az egyes egyének részéről magánjavak formájában kerülnek felhasználásra. Például csoportos teljesítménybérben dolgozó munkások számára az általuk elért összes teljesítmény, és az ennek megfelelő összes kereset társadalmi közjóság. Így attól függően, hogy az összes kereset több vagy kevesebb, a szóban forgó valamennyi munkás többet vagy kevesebbet keres, de az egyes munkások egyéni keresetek mint magánjavak formájában részesülnek az összes keresetből. Másik példával élve, a halászok adott köre számára hozzáférhető halászterület halállománya társadalmi szempontból is jelentős közjóság, de az egyes halászok a kifogott halak mint magánjavak formájában részesülhetnek a halállományból.

A fentebb említett ismertetőjegyeken túl Samuelson (1954) eredetileg azt is a közjavak ismertetőjegyének tekintette, hogy kínálatuk egyetemleges (idézi Hardin 1982:17-18). Egy jóság egyetemleges vagy korlátlan kínálata azt jelenti, hogy egy vagy több egyén általi felhasználása nem csökkenti mások részesedését az adott jóságból. Például, ha a szakszervezet tagjai részére eléri az alapberek egységesen meghatározott százalékkal történő emelését, az alapbéremelés az adott szakszervezet tagjai részére korlátlan kínálatú jóság. Egyes szerzők elfogadják a szóban forgó felfogást, mások szerint a közjavakra csupán a nem-kizárhatóság jellemző, és az egyes egyének általi felhasználásuk esetleg csökkentheti is mások általi felhasználhatóságukat (Marwell–Oliver 1993:41-42). Például Ostrom (1990:30-33) az előbbi felfogást fogadja el, amikor különbséget tesz a közjavak és a közös-készletű erőforrások (common-pool resources) között. Eszerint a tiszta közjavak elvileg korlátlan kínálatú javak, amelyekre nem jellemző a túlzott felhasználás problémája. Viszont a közös-készletű erőforrások olyan természeti vagy emberek által létrehozott

1 A szükségletkielégítés összetevőinek, előfeltételeinek és társadalmi előfeltételeinek a fogalmairól lásd: Farkas 2010a:164-174, 177-179; Farkas 2010b:99-102.

erőforrás-rendszerek (pl. halászerületek, legelők, parkolóházak), amelyek ki vannak téve a túlzott felhasználás veszélyének.

A továbbiakban az Olson által képviselt tágabb felfogást fogadom el, amely szerint a közjavak olyan javak, amelyek fogyasztásából, illetve felhasználásából az egyének adott körében nem lehet kizárni senkit, és e javakon belül teszek különbséget a korlátlan és a korlátozott kínálatú közjavak között. A *korlátlan kínálatú közjavak* olyan közjavak, amelyek egy vagy több egyén általi felhasználása nem korlátozza mások általi felhasználásukat. A *korlátozott kínálatú közjavak* egy vagy több egyén általi felhasználása korlátozza mások általi felhasználásukat.

A fenti szempontból tesz különbséget Olson (1982:35-37) az exkluzív és az inkluzív javak között, de egy adott csoport tagjainak a csoport nagyságára irányuló beállítottságára helyezve a hangsúlyt. Felfogása szerint az inkluzív közjavak – az előbbi kifejezések szerint a korlátlan kínálatú közjavak – esetében az adott közjavakhoz hozzájutó egyének csoportjába belépő új tagok és az adott javak előállításában részt nem vevő tagok fogyasztása nem korlátozza a javak előállításában részt vevő egyének fogyasztását. Az exkluzív közjavak, azaz a korlátozott kínálatú közjavak esetében viszont a csoportba belépő új tagok és az adott javak előállításában részt nem vevő tagok fogyasztása korlátozza azoknak az egyéneknek a fogyasztását, akik vállalták a javak előállításával járó ráfordításokat. Olson szerint ez arra készíti azokat az egyéneket, akik vállalják a közjavak előállításában való részvételt, hogy egyöntetű részvételt igényeljenek, illetve kizárják a csoportból az együttműködést megtagadókat és azokat, akiknek az együttműködésére már nincs szükség.

Eszerint tehát a közjavak korlátlan vagy korlátozott kínálatú javak egyaránt lehetnek. Azt azonban, hogy bizonyos javak, amelyek intézményesen megoszthatók, az adott intézmények által meghatározottan közjavak vagy magánjavak formájában kerülnek felhasználásra, nagyrészt meghatározza, hogy az egyes egyének általi felhasználás csökkenti-e mások részesedését az adott jószágból. Például, ha egy utcai vízcsap vagy kút vízhozama az igényeket figyelembe véve gyakorlatilag korlátlan, az utca egyes lakói általi felhasználás nem csökkenti mások részesedését. Az ilyen javak esetében tehát többnyire nincs értelme annak, hogy fogyasztásából bárkit is kizárjanak. Kivéve, ha az adott korlátlan kínálatú jószág olyan további jószághoz segítheti hozzá az egyéneket vagy csoportokat, amelyek viszont már szűkösen állnak rendelkezésre. Ilyen esetben adott

egyének vagy csoportok érdekében állhat, hogy az egyébként korlátlan kínálatú jószágot saját magánjószágukká tegyék azáltal, hogy felhasználásukból másokat intézményesen kizárnak. Például, ha egy üzem raktárában egy adott fajtajú szerszámból elegendő van ahhoz, hogy minden munkás hozzájusson, ha szüksége van rá egy adott munkafeladat elvégzéséhez, egyes munkások kizárólagos használatukba vehetik az adott szerszámot annak érdekében, hogy bizonyos munkafeladatokat – amelyek csak az adott szerszámmal végezhetőek el és amelyeken viszonylag kevesebb munkával több keresetet lehet elérni – csak ők végezhesenek. Másik példával élve, ha egy kutatóhelyen az eredetileg erre szánt pénzügyi keret lehetővé teszi, hogy minden kutató publikálja kutatási eredményeit, a kutatók szűkebb köre magánjózággá teheti a publikálás támogatására szánt pénzügyi keretet, hogy ezáltal megakadályozza mások tudományos teljesítményeinek az elismertetését.

A TE hatodik fejezetében különbséget tettem a kategoriális csoportok és az együttélési csoportok között (Farkas 2010b:251-252). Itt számunkra azok a kategoriális csoportok jelentősek, amelyek tagjai számára egy adott jószág közjószágot képez. Az ilyen kategoriális csoportot például Olson (1982:42-43) privilegizált csoportnak vagy latens csoportnak, Hardin (1982:39-45) latens csoportnak, Marwell és Oliver (1993:39-45) érdekcsoportnak nevezi – én a közcsoport kifejezést használok a szóban forgó csoport jelölésére. A *társadalmi természetű közcsoport* olyan kategoriális csoport, amelynek tagjai számára egy adott jószág társadalmi közjószágot képez, így e jószág előállítására, megszerzésére vagy megőrzésére irányuló érdekeik bizonyos összetevői egybeesnek.

A következőkben a közcsoport kifejezésen eleve társadalmi természetű közcsoportot értek, amely azonban elvileg csupán kategoriális csoport, azaz nem társadalmi csoport a fentebb hivatkozott tanulmányban (Farkas 2021) tárgyaltak értelmében. Tehát a közcsoport tagjait elvileg érdekegybeesés fűzi össze az adott közjószág előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan. Ahhoz, hogy a közcsoport tagjainak körében érdekazonosság, és ilyen értelemben vett csoportérdek jöjjön létre, társadalmi egyesülést kell létrehozniuk, de ezzel a kérdéssel majd lentebb foglalkozom.² Megjegyzem azonban, hogy a közcsoportba esetenként egy adott társadalmi csoport tagjai tartoznak, illetve egy társadalmi

² Az érdekegybeesés és az érdekazonosság fogalmáról lásd: Farkas 2011:104-105, 107-108.

csoport tagjai más szempontból közcsoportot is alkothatnak. Fentebb említettem például, hogy csoportos teljesítménybérben dolgozó munkások számára az általuk elért összes teljesítmény, és az ennek megfelelő összes kereset társadalmi közjóság. Ha a munkások adott csoportja például egy műhely dolgozóit foglalja magában, a közcsoportot alkotó egyének azonosak a műhely (mint társadalmi csoport) tagjaival.

A TE tizedik fejezetében rámutattam arra, hogy ha az egybeesési társadalmi viszony közvetlenül közjóságra vonatkozóan jött létre, az adott viszony egyértelműen nem határoz meg bizonyos kölcsönhatást a viszonyban lévő felek között (Farkas 2013:108-112). Az adott viszony által meghatározottan elvileg egyaránt kialakulhat a felek között spontán pozitív társadalmi hatás és kölcsönhatás vagy elhárítás és egymásra várás, de megegyezés is kialakulhat a közjóság jövőbeli együttes előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan.

A közjavak előállítása és az elhárítás problémája

Nézetem szerint a közjavak előállításának a következő négy fő formáját különböztethetjük meg egymástól. Az egyik esetben a közjóságot az adott közcsoporton kívüli egyének állítják elő, saját érdekeiket szemmel tartva. A másik esetben a közcsoporthoz tartozó egy vagy több egyén állítja elő a közjóságot, de egymástól elkülönülten, nem társadalmi együttműködés révén. A harmadik és a negyedik esetben elvileg a közcsoport valamennyi tagja részt vesz a közjóság előállításában, de az egyik esetben külső fedezetű intézmények, a másik esetben belső fedezetű intézmények által meghatározottan.

Társadalmi közjavakat az egyének adott köre számára létrehozhatnak a közcsoporton kívül lévő, egyéni érdekeik alapján cselekvő egyének is, amennyiben érdekeik ebben a vonatkozásban egybeesnek a közcsoport tagjainak érdekeivel. A TE tizedik fejezetében különbséget tettem az egybeesési társadalmi viszonyok között abból a szempontból, hogy közvetlenül magánjóságra vagy közjóságra vonatkozóan jött létre egybeesési társadalmi viszony a felek között (Farkas 2013:101-112). Azonban az is lehetséges, hogy a viszonyban lévő egyik fél egy magánjóságra tekintettel állít elő mások számára közjóságot. Az intézmények fedezetével rendelkező egyének részben szándékosan alakítanak ki olyan

intézményeket, amelyek által létrehozott társadalmi viszonyok olyan cselekvésekben teszik érdekeltté az egyének bizonyos köreit, amelyek révén közjavakat állítanak elő mások számára. Például a nyilvános könyvtár dolgozói a fizetésükért beszerzik és elérhetővé teszik az olvasók által igényelt könyveket, az útkarbantartók kijavítják a mindenki által használható utak sérüléseit, egyes kiadók térítésmentesen teszik elérhetővé folyóirataikat, amelyek mindenki számára elérhetők stb.

Ha az adott közcsoport tagjaitól várjuk a közjóság előállítását, a fent említett helyen tárgyaltak szerint a közcsoport tagjai közötti egybeesési társadalmi viszonyokból bizonyos valószínűséggel különböző társadalmi kölcsönhatásokra következtethetünk. Így esetleg az is előfordulhat, hogy a közcsoport tagjai közül egy vagy több egyén elszigetelten, illetve a közcsoport más tagjaitól függetlenül állítja elő a közjóságot.

A közcsoport tagjai körébe tartozó egyes egyének elkülönülten is létrehozhatnak társadalmi közjavakat a közcsoport egésze számára, amennyiben ez megfelel egyéni érdekeiknek és a számukra optimális alternatívának. Olson (1982:23, 31-32) szerint az egyének adott köre számára akkor is sikerül előállítani valamilyen közjóságot, ha annak előállítása egy egyének elszigetelten is érdekében áll, amennyiben számára a közjóság előállításából származó hozam még akkor is meghaladja az előállítás ráfordításait, ha az összes ráfordítást neki kell viselnie. A közjavak előállításának ezzel a módjával a fentebb már említett helyen foglalkoztam (Farkas 2013:108-109). Rámutattam arra, hogy a közcsoport valamely tagja elvileg akkor fogja elkülönülten, a közcsoport más tagjainak a részvétele nélkül is előállítani a közjóságot, ha ennek hozadéka számára pozitív és más alternatívák hozadékához képest is pozitívabb, valamint mások várhatóan nem fogják előállítani a közjóságot.

Azonban, ha az egybeesési társadalmi viszony közvetlenül közjóságra vonatkozóan létezik, az adott közcsoporton belül bárki állítja elő vagy szerzi meg az adott jóságot, az mások számára is rendelkezésre áll, attól függetlenül, hogy mások részt vettek az adott jóság előállításában, illetve megszerzésében vagy nem. Ezért Olson (1982:8-9) azt állítja, hogy amennyiben az egyének száma meglehetősen nagy, és amennyiben az egyéneket valamilyen sajátos eszközzel nem készítetik az együttműködésre, az egyéni érdekeik alapján cselekvő egyének általában nem vesznek részt a közjavak előállításában. Ha a közcsoport tagjai tudatában vannak az érdekek

egybeesésének a közjóság előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan, esetleg egymástól várják az adott érdek megvalósítását és ők maguk nem tesznek semmit.

Az egyének érdekeinek a közcsoport más tagjaitól elkülönülten általában az felel meg, hogy ne vállaljanak részt a társadalmi közjavak előállításának a ráfordításaiból, mivel így is hozzájuthatnak a közjósághoz, amennyiben mások előállítják az adott közjóságot. Azonban, ha valamennyi érintett egyén érdekének ez felel meg, a közcsoport tagjai nem fogják előállítani a közjóságot és nem fognak hozzájutni az adott közjósághoz. A TE tizedik fejezetében bemutatott, a fogoly dilemmájának nevezett játék azt támasztja alá, hogy egy adott közcsoporton belül az egyéni érdekek alapján cselekvő egyének általában nem motiváltak a közjavak előállítására, illetve megszerzésére (Farkas 2013:109-112). A közjóság előállításához hozzájárulók száma és aránya, illetve az egységnyi hozzájárulás és a jóság előállításának egy főre eső hozadéka közötti összefüggés különböző függvények szerint alakulhat. Azonban azoknak az egyéneknek a hozadéka, akik nem járulnak hozzá a közjóság előállításához, mindig nagyobb a hozzájárulók hozadékához képest (Elster 1995:130-135). Eszerint, ha feltételezzük, hogy a csoport valamennyi tagja egyéni szinten és egyéni érdekét szemmel tartva dönt, minden egyes egyén elhárítja a közjóság előállításában való részvételt, tehát az adott jóságot nem fogják előállítani.

A fenti problémát potyautas problémának nevezik a játékelméletben, én viszont az elhárítás fogalmát vezettem be hasonló értelemben. *Elhárításon, illetve elhárító beállítottságon azt értjük, hogy bár az egyének adott körében az egyes egyének igényt tartanak egy adott közjóságra (vagy más létezőre), de az egyes egyének másokra hárítják az adott közjóságot (vagy más létező) előállítására vagy megszerzésére irányuló cselekvéseket és az ezekkel járó ráfordításokat.* Majd lentebb látjuk, hogy az elhárító beállítottság jellemző lehet olyan esetekben is, amikor nem közjóság, hanem más létező vagy létezők (magánjavak létrehozása, intézmény kialakítása, másokra irányuló hatás) vonatkozásában esnek egybe az egyének adott körének az érdekei.

Eddig a közjavak előállításának négy fő formája közül kettővel foglalkoztam, amelyeket a TE tizedik fejezetében tárgyaltam részletesebben. Láttuk, hogy az egyik esetben a közjóságot az adott közcsoporton kívüli egyének állítják elő, saját érdekeiket szemmel tartva. A másik esetben a közcsoporthoz tartozó egy vagy több egyén állítja elő a közjóságot,

de egymástól elkülönülten, nem társadalmi együttműködés révén.

A harmadik és a negyedik esetben elvileg a közcsoport valamennyi tagja részt vesz a közjóság előállításában, de az egyik esetben külső fedezetű intézmények, a másik esetben belső fedezetű intézmények által meghatározottan. *Külső fedezetű intézmények révén is készíthetjük vagy kényszeríthetjük a közjóságot valamennyi tagját a közjóság előállítására. Azonban bizonyos körülmények között a társadalmi közjóság csak a közcsoporthoz tartozó egyének egészének vagy nagy részének belső fedezetű intézmények révén összehangolt cselekvése, azaz együttes társadalmi cselekvése eredményeként állhat vagy állhatna rendelkezésre.*

Annak ellenére, hogy a közcsoport valamennyi tagjának érdekében áll a közjóság előállítása vagy megszerzése, külső fedezetű intézmények révén is készíthetjük vagy kényszeríthetjük az adott egyéneket a hozzájárulásra a közjavak előállításában vagy megszerzésében. Például kórházak, iskolák, közutak, közkönyvtárak általában közjavakat képeznek az állampolgárok számára, de törvények révén kényszerítik őket arra, hogy befizessék adóikat, amelyekkel hozzájárulnak ezek megvalósításához és fenntartásához (Marwell – Oliver 1993:6). Egyes szerzők szerint főleg a közcsoport tagjai felett (különböző) hatalommal rendelkező egyén vagy csoport által gyakorolt ellenőrzés biztosíthatja a közcsoport tagjainak a megfelelő hozzájárulását a közjavak előállításához, megszerzéséhez vagy megőrzéséhez (erről pl.: Ostrom 1990:8-12).

A negyedik esetben a közcsoport tagjai társadalmi együttműködés, illetve együttes társadalmi cselekvés révén állítják elő a közjóságot a közcsoport egésze és az egyes tagok számára. Majd lentebb foglalkozom e fogalommal, itt csak röviden jelzem, hogy együttes társadalmi cselekvésnek nevezzük az egyének adott körében belső fedezetű intézmények révén összehangolt egyéni társadalmi cselekvések összességét. Bizonyos körülmények között ahhoz, hogy az egyének adott köre megoldja az elhárítás problémáját és képes legyen rendszeres társadalmi együttműködésre, belső fedezetű intézmények kialakításával társadalmi egyesülést kell létrehozniuk.

A társadalmi egyesülés fogalma és létrehozása

A társadalmi egyesülés fogalma

Mint már említettem, egy korábban közölt tanulmányban meghatároztam a társadalmi csoport fogalmát, valamint a társadalmi csoportokon belül különbséget tettem a társadalmi társulások és a társadalmi egyesülések között (Farkas 2021). Az alábbiakban röviden rámutatok a társadalmi egyesülések legfőbb vonásaira, mielőtt rátérek az egyesülések létrehozásának az elemzésére.

A társadalmi egyesülés rendszerbe szerveződött belső fedezetű társadalmi intézmények, valamint ezen intézmények érvényességi körébe eső, és az adott intézmények által létrehozott belsőleges (azonossági) társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének és társadalmi viszonyaik összessége. Az intézmény fogalmával a TE harmadik fejezetében (Farkas 2010a:282-285), a belső fedezetű intézményekkel és a társadalmi intézményekkel a negyedik fejezetében (Farkas 2010b:24-29, 86-90), a belsőleges társadalmi viszonyokkal – mint azonossági társadalmi viszonyokkal – a tizedik fejezetében (Farkas 2013:126-128) foglalkoztam; ezekkel a kérdésekkel itt nem foglalkozom.

A belső fedezetű intézmények fedezetével az adott intézmények érvényességi körébe eső egyének együttesen rendelkeznek. Tehát a társadalmi egyesülés intézményeit az adott társadalmi csoport tagjai együttesen alakítják ki, és ezáltal együttesen hozzák létre az adott csoporton belüli társadalmi viszonyokat, amelyek elvileg azonossági társadalmi viszonyok. Társadalmi egyesülést alkothatnak például egy betéti társaság beltágjai, amennyiben a közös gazdasági tevékenység folytatásához hasonló nagyságú vagyont bocsátanak a társaság rendelkezésére, és így befolyásuk a szabályok kialakítására hasonló mértékű, és csak az egyhangúan kialakított szabályok tekinthetők érvényeseknek. A társaság tagjai – a társasági törvény által meghatározott keretek között – viszonylag szabadon alakíthatják ki a társasági szerződést, és ezáltal alapvetően maguk hozzák létre az adott társaságon belüli társadalmi viszonyokat. Társadalmi egyesülés lehet ilyen értelemben egy szoros társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyénekből álló „klikk”, amelynek tagjai arra szerveződtek, hogy kölcsönösen támogatják egymást a jó munkakörök, munkafeladatok, munkaeszközök megszerzésében, az előrejutásban stb. Társadalmi egyesülést alkothatnak a kartellbe

szerveződő vállalatok felső vezetői, amennyiben szoros társadalmi kapcsolatokat alakítottak ki egymás között és arra szövetkeztek, hogy egymás között kiküszöböljék a versenyt, együttesen lépjenek fel a kartellen kívüli potenciális versenytársakkal szemben, és ily módon növeljék nyereségeiket.

A TE tizedik fejezetében hangsúlyoztam, hogy belső fedezetű társadalmi intézmények érvényességi körébe eső, és ezáltal belsőleges társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének maximális száma elvileg egyértelműen nem korlátozott, de nagy létszám esetén a belsőleges társadalmi viszonyok létrehozása különösen problematikus (Farkas 2013:51-53). Tehát társadalmi egyesülés általában az egyének viszonylag szűk köre (legfeljebb 20-25 fő) által alkotva jöhet létre. A valóságban nagyon valószínűtlen, hogy viszonylag nagy taglétszámú társadalmi egyesülés jöjjön létre, és bizonyos taglétszámon túl már valójában lehetetlen társadalmi egyesülés létrehozása. Például negyven vagy ötven egyén már igen nehezen hozhat létre társadalmi egyesülést, és közel százfős társadalmi egyesülés létrehozása szinte lehetetlen.

Az előző bekezdésben hivatkoztam helyen is említettem, hogy ha viszonylag sok egyénre érvényes intézményekről van szó, az egyének nagyrészt csak közvetve, megbízottak révén vehetnek részt az intézmények kialakításában és az intézményes szabályok tényleges érvényesülésének az ellenőrzésében. Azonban, ha elkülönült intézményes szerepek alakulnak ki az intézmények kialakítására és az ellenőrzés közvetlen gyakorlására, belső fedezetű intézményekről és belsőleges társadalmi viszonyokról csak annyiban beszélhetünk, amennyiben az intézmények kialakításában való részvétellel és az ellenőrzés közvetlen gyakorlásával megbízott egyéneket az adott intézmények érvényességi körébe eső egyének együttesen ellenőrzik, minden egyes egyén közvetlen személyes részvételével. Ez annál kevésbé valószínű, minél nagyobb az adott társadalmi csoport, és ezzel is összefügg, hogy társadalmi egyesülések általában az egyének viszonylag kisebb körei által alkotva jöhetnek létre.

A valóságban esetenként nem önálló egyének, hanem az egyének mint bizonyos társadalmi csoportok, illetve szervezetek (pl. szakszervezetek vagy politikai pártok) képviselői hoznak létre formailag egyesülést. Az adott képviselők szintjén egyetértéssel kialakított társadalmi intézményeket tekinthetjük belső fedezetű intézményeknek és az adott csoportot társadalmi egyesülésnek. Az ilyen egyesülés létrejötte azonban nem jelenti a képviselt csoportok

egyesülését is, amennyiben az adott csoportok külön-külön nem tekinthetők egyesüléseknek, de az adott képviselők nem képviselik megfelelően az adott csoportok egyesült érdekeit.

A valóságban a társadalmi egyesületek – gyenge vagy tökéletlen – helyettesítői lehetnek egyrészt az intézmények kialakításában a többségi elv (valójában kisebb vagy nagyobb mértékű) alkalmazásával létrehozott társadalmi szervezetek mint érdekérvényesítő társulások (szakszervezetek, politikai pártok stb.), másrészt a társadalmi hálózatok. Fentebb említettem, hogy viszonylag sok egyén által alkotott egyesülés kevés valószínűséggel jöhet létre. Mindazonáltal az sem lényegtelen, ha egy adott társadalmi csoport intézményei nem egyértelműen külső fedezetűek és társadalmi viszonyai nem egyértelműen külsőleges társadalmi viszonyok. A valóságban az egyének viszonylag tágabb köreiből a társadalmi egyesületek gyenge helyettesítői lehetnek az intézmények kialakításában a többségi elv érvényesítésével létrehozott érdekérvényesítő szervezeti társulások. Például a szakmai társaságok, szakszervezetek vagy a politikai pártok intézményei a valóságban tulajdonképpen külső fedezetű intézmények a tagság többsége szempontjából, valamint e csoportok társadalmi viszonyai döntően külsőleges társadalmi viszonyok. Azonban a szóban forgó intézmények és viszonyok bizonyos mértékben rendelkeznek a belső fedezetű intézmények és a belsőleges társadalmi viszonyok bizonyos vonásaival. Tehát e csoportok, bár inkább tekinthetők társadalmi társulásoknak, bizonyos mértékben (általában kismértékben) a társadalmi egyesületekhez hasonlóak.

A valóságban a társadalmi egyesületek másik helyettesítői lehetnek a társadalmi hálózatok. E tanulmányban nem foglalkozom a társadalmi hálózatokkal, itt csak röviden jelzem, hogy felfogásom szerint – az elmélet engedményes szintjén – a valószínű társadalmi hálózatot tekinthetjük úgy, mint ha tökéletlen társadalmi egyesülés lenne, amelyben tökéletlen szoros társadalmi kapcsolatok és részben azonosságai társadalmi viszonyok fűzik össze az egyéneket.

A társadalmi egyesülés létrehozása

A társadalmi egyesülés létrehozásának fő motívuma

A fentiek szerint bizonyos körülmények között nem várható, hogy az adott közcsoporton kívüli

egyének vagy elkülönülten a közcsoporthoz tartozó egyes egyének előállítják vagy megszerzik a közjószágot a közcsoport tagjai számára. Ilyen körülmények között, illetve ilyen közjavak esetében a közcsoport tagjai együttműködésük révén juthatnának hozzá a közjószághoz, azonban egyéni érdekeik alapján az együttműködés valószínűtlen. Ahhoz, hogy az egyének adott köre képes legyen rendszeres társadalmi együttműködésre, illetve együttes társadalmi cselekvésre, társadalmi egyesülést kell létrehozniuk.

Bár a közjavak együttes előállításának vagy megszerzésének az elemzése jól rávilágít általában a társadalmi egyesülés létrehozásának és az együttes cselekvésnek a problémájára, látnunk kell azt is, hogy társadalmi egyesülés révén közvetlenül előállított vagy megszerzett javak nemcsak közjavak, hanem magánjavak is lehetnek. Ezért például Hardin (1982:199) – a közjavak kifejezéssel szemben – előnyben részesíti az együttes javak (collective goods) kifejezés használatát az adott javak együttes előállítása szempontjából; valamint Hechter (1990:16) együttesen előállított magánjavokról ír, és a közös vagy együttes javak (joint goods) kifejezést használja az adott javak jelölésére. Sőt, az is előfordulhat, a társadalmi egyesülés közvetlenül nem valamilyen jószág előállítására vagy megszerzésére, hanem más természetű létező létrehozására, megvalósítására vagy befolyásolására irányul.

Az egyének adott körében társadalmi egyesülés létrehozásának a fő motívuma jellemzően irányulhat (1) főként közjószág együttes előállítására, (2) olyan intézmény, illetve intézményes szabály érvényre juttatására (vagy érvénytelenítésére), amely az egyének adott körében mindenki számára kedvező (vagy kedvezőtlen), (3) adott külső egyénre vagy csoportra irányuló társadalmi hatásra a tagok eredetileg egybeeső érdekeinek megfelelően, és/vagy (4) magánjavak előállításában vagy megszerzésében az egyes tagok együttes támogatására.

A minket főleg érdeklő egyik jellemző eset az, amikor az egyének adott körében közjószág előállítása vagy megszerzése érdekében van szükség társadalmi egyesülés létrehozására. A másik eset lényegében véve nem különbözik az előbbitől, de ebben az esetben a tágabb értelemben vett „közjó” (vagy „közrossz”) nem valamilyen jószág, hanem intézmény vagy intézményes szabály, amelynek az érvényre juttatása (vagy érvénytelenítése) vonatkozásában eredetileg egybeesnek az egyének adott körének az érdekei. Egyesülés irányulhat például egy olyan jogszabály érvényre juttatásának az elősegítésére, amely az egyének adott körében mindenki

számára kedvező, közjószág és/vagy magánjavak előállítása vagy megszerzése szempontjából.

A harmadik esetben magánjavak (vagy esetleg közjószág) megszerzésére irányuló érdekek bizonyos összetevői esnek eredetileg egybe adott más egyénekre vagy csoportokra történő társadalmi hatás tekintetében. Például az egyesülés irányulhat egy vezető beosztásban lévő személy elmozdítására, akinek a vezetési gyakorlatát a beosztottak adott körében mindenki sérelmezi, és feltételezésük szerint egy új vezető kedvezőbb lenne számukra egyéni érdekeik érvényesítése szempontjából. A negyedik esetben az egyének közvetlenül arra egyesülnek, hogy a tagok együttesen segítik az egyes tagokat a magánjavak előállításában vagy megszerzésében. Például mezőgazdasági termelők adott köre egyezségre juthat abban, hogy a termés betakarítását rendszerint együttesen végzik, megegyezés szerint sorra véve az egyes termelők földterületeit, mert elkülönülten kevés munkás és/vagy kevés munkagép állna rendelkezésükre.

Tehát a következőkben már nemcsak közjavak előállítása vagy megszerzése szempontjából, hanem a fent említett különböző létezők előállítására vagy megszerzésére tekintettel lesz szó társadalmi egyesülésről és együttes társadalmi cselekvésről. Az említett fő motívumok közül bármelyik is volt az eredeti motívum a társadalmi egyesülés létrehozására, a létrejött egyesülés már e motívumoknak megfelelő különböző funkciókat is elláthat. Valamennyi esetre jellemzőnek tekinthetjük az elhárító beállítottságot, illetve e beállítottság mögött azt a problémát, hogy az egyes egyének érdekeinek elkülönülten általában az felel meg, hogy az adott egyén ne vegyen részt az együttes társadalmi cselekvésben, mások viszont vállalják a részvételt. Tehát ahhoz, hogy az egyének adott köre képes legyen együttes társadalmi cselekvésre, társadalmi egyesülést kell létrehozniuk.

A belső fedezetű intézmények kialakítása

Fentebb adott meghatározásom szerint a társadalmi egyesülés rendszerbe szerveződött belső fedezetű társadalmi intézmények, valamint ezen intézmények érvényességi körébe eső, és az adott intézmények által létrehozott belsőleges társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének és társadalmi viszonyaik összessége. A társadalmi egyesülés létrehozása belső fedezetű társadalmi intézmények kialakítása révén szoros társadalmi kapcsolatok és azonossági társadalmi viszonyok létrehozását,

illetve az egyének érdekeinek és erőinek az egyesítését jelenti. A következőkben először a belső fedezetű intézmények kialakításával, majd az egyesült érdek és az egyesült társadalmi erő létrehozásával foglalkozom.

Az elhárítás problémájának megoldása olyan belső fedezetű társadalmi intézmények kialakítását igényli, amelyek egyrészt biztosítékot nyújtanak az egyes egyének számára, hogy az elhárítással szemben mások is az együttműködést választják; másrészt összehangolják az érintett egyének cselekvéseit, és – ha ez intézményesen megoldható – annyiban teszik lehetővé az egyes egyének számára az együttesen előállított vagy megszerzett javakhoz való hozzájutást, amennyiben maguk is hozzájárultak azok előállításához vagy megszerzéséhez. Hasonló megfontolásból más szerzők például formális szervezet vagy formális ellenőrzés kialakításának a szükségességéről (Hechter 1990:13-16; Olson 1982:23), vagy a kölcsönösséget és a megbízhatóságot elősegítő szabályok közös kialakításának a szükségességéről (Ostrom 2000:149-151) írnak. Heckathorn (1996:259) felfogása szerint, amennyiben az egyes egyének biztosítva látják, hogy mások is az együttműködést választják, a fogoly dilemmájának nevezett játék úgynevezett biztosítási játékká alakulhat át, amelyben valamennyi egyén motivált lehet az együttműködésre, és – az elhárítás problémája helyett – a cselekvések összehangolása válik a fő problémává.

Az adott egyéneknek mindenképp ki kell alakítaniuk olyan alapvető szabályokat, amelyek egyrészt a tagságot, másrészt az együttes döntéshozást szabályozzák az egyesülésen belül. A szabályok létrehozására és a tagok érdekeit jelentősen érintő kérdésekre irányuló döntéseknek elvileg egyhangú döntéseknek kell lenniük. Az érintett egyéneknek egyrészt tisztázniuk kell, hogy kik tekinthetők a társadalmi egyesülés tagjainak, a később belépő tagokkal szemben milyen követelményeket támasztanak, valamint milyen esetekben és milyen módon lehet kizárni egy vagy több tagot az egyesülésből. Az érintett egyének körében másrészt szabályokat kell kialakítani abban a tekintetben, hogy általában véve milyen módon alakítsák ki a szabályokat, a szabályok kialakításában az egyes egyének mennyiben és milyen formában vehetnek részt. Belső fedezetű intézményről elvileg abban az esetben beszélhetünk, ha az adott intézmény szabályainak a kialakításában az egyetértési szabály érvényesül; azaz egy szabály csak annyiban tekinthető érvényesnek, amennyiben azzal az adott intézmény érvényességi körébe eső valamennyi egyén egyetért.

A társadalmi egyesülés tagjai körében a döntés folyamatára a kiterjedt megvitatás és érvelés utáni megegyezés jellemző, esetleg bármilyen formális eljárás mód nélkül. Az egyhangú döntés biztosíthatja az együttes cselekvés pozitív és negatív következményeinek a tagok közötti egyenlő vagy a javak előállításához történő hozzájárulással arányos elosztását. Ha a döntés tagokat érintő következményeiről kiterjedt vita folyik és az egyhangúsági szabály érvényesül a döntés során, lehetővé válik a gyakran elkerülhetetlen negatív következmények ellensúlyozása. Azokat az egyéneket, akik veszítenek egy adott együttes cselekvés révén, bizonyos módon kártéríteni lehet a pozitív és negatív következmények egyének közötti kiegyenlítése révén, és így megvalósítható, hogy átfogóan nézve ne legyenek veszteségek. A tanácskozás vagy megvitatás során egy olyan szabály érvényesülése vezethet az együttes cselekvés sikere szempontjából optimális döntéshez, amely eltéríti az egyes tagokat olyan igények megfogalmazásától, amelyeket mások várhatóan nem fogadhatnak el az egyesülésben. E szabály szerint egyik tag sem foglalhat el olyan álláspontot, amelyet nem lehet megindokolni a más tagokra vonatkozó pozitív következmények szempontjából (Coleman 1990:381-384; Hechter 1990:17-19).

Ha az egyesülés létrehozása korlátozott kínálatú közjavak előállítására irányul, és ha a tagok száma nő, de legalább ilyen arányban nem nő az új tagok hozzájárulásának eredményeként az előállítható közjavak mennyisége, csökken az egy tagra eső hozadék. Ilyen esetekben az felel meg a tagok érdekeinek, hogy egy bizonyos létszámon túl már ne vonjanak be újabb tagokat, és valamennyi tagtól megköveteljék a részvételt a javak együttes előállításában. Ha viszont az egyesülés létrehozása korlátlan kínálatú közjavak (vagy más, az egyének adott körében mindenki számára kedvező körülmények) előállítására irányul, az új tagok és az együttes cselekvésben részt nem vevő tagok általi felhasználás nem csökkenti az egyesülés azon tagjainak a hozadékát, akik részt vettek az együttes cselekvésben. Ebben az esetben tehát az egyesülés általában nyitott a belépni szándékozó új tagokkal szemben, akiktől nem feltétlenül követelik meg az együttes cselekvésben való részvételt (vö. Olson 1982:35-37). Például, ha egy üzemben az egymással szoros társadalmi kapcsolatban lévő munkások arra szervezkednek, hogy a legjobb gépeket és a legjobb munkafeladatokat szerezzék meg az üzemen belül, egy bizonyos létszámon túl már nem hajlandók új tagok befogadására. Ha viszont arra szervezkednek,

hogy megakadályozzák az üzem bezárását, minden belépni szándékozó munkást szívesen fogadnak.

A társadalmi egyesülés tagjainak tisztázniuk kell továbbá, hogy milyen javak (vagy egyéb létezők) előállítására vagy megszerzésére irányulnak az együttes cselekvések, és az egyesülés tagjai milyen módon juthatnak hozzá az adott javakhoz. *Az adott egyéneknek ki kell alakítaniuk azokat a szabályokat, amelyek a javak (vagy egyéb létezők) előállítására vagy megszerzésére irányuló cselekvések összehangolását szolgálják, megfelelően elosztva a javak (vagy egyéb létezők) előállításával vagy megszerzésével járó ráfordításokat az egyének között.* Ezen belül tisztázniuk kell, hogy az egyes tagoknak mi a feladata az együttműködés során, és hogyan történik az ilyen irányú cselekvések ellenőrzése. Az egyéni hozzájárulásoknak megfigyelhetőnek kell lenniük, és hatékony szankciókat kell életbe léptetni az elhárítás problémájának megoldására.

Belső fedezetű intézmény kialakítása azzal a következménnyel is jár az adott intézmény kialakításában részt vevő és az intézmény érvényességi körébe eső egyének számára, hogy el kell fogadniuk az egyének adott körének jogosultságát arra, hogy ellenőrizzék egymás cselekvéseit. Ez az ellenőrzés esetenként negatívan érinti az adott egyéneket, mivel korlátozza érdekeik bizonyos összetevőinek az érvényesítését. Például, ha egyéni teljesítmény-bérben dolgozó munkások adott köre egységére jut abban, hogy egy bizonyos teljesítményszázaléknál nem érnek el nagyobb teljesítményt, mégpedig azért, hogy elkerüljék a normaidők (az egyes munkadarabok előállítására vagy megmunkálására adott idők) jelentős csökkentését, ez korlátozza az egyes munkásokat abban, hogy alkalmanként a „jó munkákon” nagyobb teljesítményszázalékot érjenek el, és ezáltal többet keressenek.

Felmerül a kérdés, hogy miért fogadják el a társadalmi egyesülés egyes tagjai mások jogosultságát az előbbiek cselekvéseinek az ellenőrzésére akkor is, amikor az ellenőrzés negatív következményekkel jár az adott tagok számára? Erre a kérdésre Coleman (1990:288) azt a választ adja, hogy az egyének számára bár bizonyos vonatkozásokban negatív következményekkel járhat mások ellenőrzési jogosultságának elfogadása, de az adott egyének beláthatják azt is, hogy az adott szabály létezése, amelynek fenntartását az ellenőrzés szolgálja, hosszú távon megfelel érdekeiknek. Mások ellenőrzési jogosultságának elutasítása a belső fedezetű intézmények esetében az intézményes szabályok elutasítását is jelenti. Az ilyen intézmények esetében tehát az egyének

racionálisan elfogadják mások jogosultságát arra, hogy ellenőrizzék cselekvéseiket, miközben ők is jogosultak mások cselekvéseinek ellenőrzésére.³

Az együttesen kialakított szabályokban hatékony szankciókat kell kilátásba helyezni azokkal a tagokkal szemben, akik egyáltalán nem vagy nem megfelelően járulnak hozzá a javak (vagy egyéb létezők) előállításához vagy megszerzéséhez. Esetleg szabályozást igényel az is, hogy hogyan történjen az együttesen előállított és eredetileg oszthatlan javak elosztása. Olson (1982:30) szerint a közjavakat akkor lehet a leghatékonyabban előállítani vagy megszerezni, ha a közjószág pótlólagos egységeinek megszerzésével járó ráfordítások olyan arányban oszlanak el, mint amilyen arányban a pótlólagos egységekből származó hozam oszlik meg az egyes csoporttagok között. Azonban az, hogy olyan intézményes szabályok alakulnak ki, amelyek közel egyenlő mértékben egyesítik az egyes egyének érdekeit, nem magától értetődő. A nagyobb erővel rendelkező egyének képesek lehetnek érvényre juttatni olyan szabályokat, amelyek nem olyan cselekvési lehetőségeket hoznak létre, amelyek megfelelnek valamennyi tag egyéni érdekének (vö. Coleman 1990:260-262).

Fentebb említettem, hogy bizonyos javak intézmények által meghatározottan közjavak, valamint bizonyos közjavak az egyes egyének részéről magánjavak formájában kerülnek felhasználásra. Tehát a társadalmi egyesülés tagjai esetleg intézményesen kizárhatják a közcsoportból azokat az egyéneket, akik nem járulnak hozzá, illetve nem megfelelően járulnak hozzá a közjószág előállításához. Ha ez aktuálisan nem lehetséges, az egyesülés tagjai más negatív szankciókat is alkalmazhatnak azokkal az egyénekekkel szemben, akik elhárítják az együttes társadalmi cselekvésben való részvételt. Visszaulva a fentebb említett példára – amikor egyéni teljesítménybérben dolgozó munkások adott köre egyesítésre jut abban, hogy egy bizonyos teljesítményszázaléknál nem érnek el nagyobb teljesítményt –, ha az adott munkások közül valaki többször túlteljesíti a megegyezés szerinti felső korlátot, munkatársai megtagadják tőle a segítséget a munkavégzés más vonatkozásaiban (pl. adott esetben nem cserélnék vele műszakot, nem adják kölcsön a szerszámokat stb.).

Fentebb volt szó arról, hogy az egyének viszonylag tágabb köreiből a társadalmi egyesülések gyenge helyettesítői lehetnek az intézmények

kialakításában a többségi elv (valójában kisebb vagy nagyobb mértékű) érvényesítésével létrehozott társadalmi szervezetek mint érdekérvényesítő társulások (szakmai társaságok, szakszervezetek, politikai pártok stb.). Valamint a társadalmi egyesülések másik helyettesítői lehetnek a társadalmi hálózatok, amelyeket az elmélet engedményszerintén tekinthetjük úgy, mintha tökéletlen társadalmi egyesülések lennének. Tehát az említett szervezetek és a társadalmi hálózatok bizonyos mértékben helyettesíthetik a javak (vagy más létezők) előállításában a társadalmi egyesüléseket. Azonban az elhárító beállítottság általában jelentős akadály a szóban forgó szerveződések létrehozásának és megfelelő működésének is.

Az egyesült érdek és erő létrehozása

Mint fentebb említettem, a társadalmi egyesülés létrehozása belső fedezetű társadalmi intézmények kialakítása révén azonossági társadalmi viszonyok létrehozását, illetve az egyének érdekeinek és erőinek az egyesítését jelenti. Az előző szakaszban a belső fedezetű intézmények kialakításával foglalkoztam, ebben a szakaszban az egyesült érdek és az egyesült társadalmi erő létrehozásával foglalkozom.

Az egyének különböző csoportjait figyelembe véve, felfogásom szerint csak a társadalmi egyesülések esetében beszélhetünk csoportérdekekről és csoporterőkről. E kifejezések helyett azonban az egyesült érdek és az egyesült erő kifejezéseket használom, főleg azért, hogy ezzel is hangsúlyozzam: az egyének különböző csoportjai közül elvileg csak a társadalmi egyesülések rendelkeznek csoportérdekekkel és csoporterőkkel.

Fentebb láttuk, hogy a társadalmi egyesülés tagjait belső fedezetű társadalmi intézmények által létrehozott azonossági társadalmi viszonyok, illetve – e viszonyokon belül – azonossági érdekviszonyok és azonossági erőviszonyok fűzik össze, tehát az egyesülés tagjai egyesült érdekekkel és egyesült társadalmi erővel rendelkeznek. Az érdek fogalmának meghatározásával a TE hetedik fejezetében foglalkoztam (Farkas 2011:44-62). Eszerint az érdek intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségek hálózata, amelyek az adott egyén (vagy csoport) számára a szükségletkielégítés eszközeit vagy pozitív feltételeit képezik. Az érdekek szubjektumai nemcsak egyének lehetnek, hanem bizonyos értelemben társadalmi csoportok is, és az ilyen csoportokat nevezzük társadalmi egyesüléseknek.

³ Coleman (1990:247-248) a belső fedezetű intézmény fogalmához nagyrészt hasonló értelemben egyesített szabályról ír.

Az egyesült érdek a társadalmi egyesülés tagjai által belső fedezetű társadalmi intézmények révén létrehozott, a tagok azon cselekvési lehetőségeinek a hálózata, amelyek valamennyi tag számára a szükségletkielégítés eszközeit képezik; e cselekvési lehetőségek valamennyi tag számára társadalmi javakat teremthetnek és várható hozadékuk valamennyi tag számára pozitív. A TE hetedik fejezetében egyértelmű különbséget tettem az érdekegybeesés és az érdekezozonosság között (Farkas 2011:102-108), és fentebb volt szó arról, hogy az adott egyéneket elvileg csupán érdekegybeesés fűzi össze az adott társadalmi közjószág, esetleg magánjavak vagy más létezők előállítására, illetve megszerzésére vonatkozóan. Az egyének adott körében érdekezozonosság, és ilyen értelemben vett egyesült érdek nem létezik eleve az egyének hasonló vagy egybeeső érdekeiben. Az egyesült érdeket maguk az egyesülés tagjai hozzák létre, az együttesen kialakított és fenntartott társadalmi intézmények révén.

A szóban forgó intézmények meghatározott cselekvési lehetőségeket hoznak létre az egyesülés tagjai számára, és a tagok összehangolják egymás között cselekvési lehetőségeiket. A cselekvések intézmények révén történő olyan összehangolása ugyanis, amely időben elkülönül a konkrét cselekvésektől, nem más, mint a cselekvési lehetőségek összehangolása. Ennek során a tagok tudatosítják, hogy meghatározott jövőbeli körülmények között milyen magatartást várnak el egymástól, és ez milyen következményekkel jár az egyesülés más tagjai szempontjából.

A belső fedezetű intézmények által meghatározottan csupán annyiban alakul ki egyesült érdek, amennyiben ezen intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségek ugyanakkor megfelelnek a tagok egyéni érdekeinek is. Tehát elvileg nincs olyan egyesült érdek, amely ugyanakkor ne lenne egyéni érdeke is az egyesülés valamennyi tagjának. Azonban a valóságban valószínűleg ritkán találhatunk olyan társadalmi egyesüléseket, amelyekben viszonylag tiszta egyesült érdekek jöttek létre. A valóságos társadalmi egyesülésekben egyrészt az alapvető érdekezozonosság mellett valószínűleg találunk egybeeső és ellentétes egyéni érdekeket is. Másrészt, egy-egy konkrét kérdésben kialakult egyesült érdek nem feltétlenül egyesíti az általában társadalmi egyesülésnek tekinthető csoport valamennyi tagját.

Az egyesült érdek fogalmától megkülönböztetem a közérdek előbbihez képest tágabb fogalmát. A közérdek az egyének adott körében azokat a cselekvési lehetőségeket foglalja magában, amelyek

valamennyi egyén érdekének az összetevőit képezik. Ilyen értelemben a közérdek az adott egyének egyesült érdekét és/vagy egybeeső érdekeit alkotó cselekvési lehetőségek összessége. Belső fedezetű intézmények kialakítása nélkül az egyének adott körében a közérdeket az egybeeső érdekeket alkotó cselekvési lehetőségek képezik. A közérdek belső fedezetű intézmények kialakítása révén válhat egyben egyesült érdeké is.

A társadalmi erő fogalmának meghatározásával a TE nyolcadik fejezetében foglalkoztam (Farkas 2011:180-183). Eszerint a társadalmi erő az adott egyén (vagy csoport) társadalmi képességeinek az a mértéke, amelyben ezek a képességek egy másik egyén (vagy csoport) mint objektum számára a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik. Az érdekekhez hasonlóan, a társadalmi erők szubjektumai nemcsak egyének lehetnek, hanem olyan társadalmi csoportok is, amelyeket társadalmi egyesüléseknek nevezünk.

Az egyesült társadalmi erő a társadalmi egyesülés tagjai által belső fedezetű társadalmi intézmények révén összehangolva felhasználható társadalmi képességeknek az a mértéke, amelyben ezek a képességek egy külső egyén vagy csoport számára a szükségletkielégítés feltételeit (esetleg feltételes eszközeit) képezik. Az egyesült társadalmi erő tartalmát képezik egyrészt az egyesülést alkotó egyének társadalmi képességei annyiban, amennyiben e képességek összehangoltan felhasználhatók az egyesülés belső fedezetű intézményei révén. Például egy munkahelyi egyesülés ereje nagyrészt magában foglalja tagjainak szaktudását, hatáskörét stb. Az egyesült erő tartalmát képezi másrészt maga az egyesülés, illetve – pontosabban fogalmazva – azt képezik az egyesülésen belüli társadalmi kapcsolatok, amelyekkel – más társadalmi képességek mellett – a már említett fejezetben foglalkoztam (Farkas 2011:141-175). Az egyesülésen belüli szoros társadalmi kapcsolatok teszik aktuálisan lehetővé az egyesülés tagjainak összehangolt cselekvését, valamint e cselekvések során az egyének társadalmi képességeinek az összehangolt felhasználását. Az egyéni társadalmi képességek összehangolt felhasználása nyilvánvalóan minőségileg nagyobb mértékben érintheti más egyének vagy csoportok érdekeit, mint e képességek pusztán egyéni igénybevétele. Gondoljunk például arra, ha egy vállalat alkalmazottai egyidőben tagadják meg a munkát, szemben azzal, ha minden egyes alkalmazott akkor tagadná meg a munkát, ha éppen valamilyen konkrét sérelem érné és csak az egyéni sérelmét szeretné megszüntetni.

Tehát az egyesült társadalmi erő intenzitása egyrészt a tagok egyéni erőinek intenzitásától, másrészt az egyesülés integráltságának a fokától függ. Az egyesült erő egyrészt megnyilvánulhat az együttes társadalmi cselekvésben, közvetlenül az egyesülésnek mint egésznek az erejeként. Másrészt azonban az együttes erő megnyilvánulhat az egyéni tagok cselekvéseiben is, amennyiben az adott egyének az adott érdek érvényesítésében szükség szerint igényelhetik és megkaphatják az együttes társadalmi cselekvés révén történő támogatást.

A társadalmi egyesülésen belül egyes egyének hatalommal is rendelkezhetnek, de az egyesülésen belüli hatalom csak belsőleges hatalom lehet. A TE kilencedik fejezetében foglalkoztam a belsőleges hatalommal, amelyet belső fedezetű intézmények kialakítása révén együttesen hozzák létre a hatalom hatókörébe eső egyének (Farkas 2011:248-253). Ilyen hatalommal végül is együttesen rendelkeznek az adott egyének, de képviselőként egy adott egyén vagy az egyének szűkebb köre is érvényesítheti a belsőleges hatalmat. A belsőleges hatalom tehát az adott egyének összességének, egyesülésének a hatalma az egyes egyénekkal szemben, esetleg az egyének szűkebb köre vagy egy adott egyén által képviselve. Így például az egyesülés tagjai az egyik tagot felruházhatják azzal a hatáskörrel, hogy meghatározza az egyes tagok konkrét feladatait a javak előállításának a folyamatában, vagy azzal, hogy elossza az együttes előállított javakat a tagok között.

Az együttes társadalmi cselekvés

Az együttes társadalmi cselekvés fogalma

Az angol nyelvű szociológiai irodalomban egyaránt használják az együttes viselkedés (collective behaviour) és az együttes cselekvés (collective action) kifejezést, de e két kifejezés többnyire két különböző fogalmat jelöl. Az együttes viselkedést többnyire szervezetlen és intézményesen meghatározatlan, az együttes cselekvést viszont szervezett és intézmények által meghatározott jelenségnek tekintik. Az együttes viselkedés fogalmába sorolható jelenségekkel nem kívánok foglalkozni, de az együttes társadalmi cselekvés fogalmának pontosabb meghatározása végett röviden utalnom kell az előbbi fogalomra is.

Az együttes viselkedés fogalma viszonylag nagyszámú egyén egy adott helyen és különleges körülmények közötti olyan viselkedését

foglalja magában, amely intézményes szempontból lényegében meghatározatlan (pl. Brown – Goldin 1973:3-5; Lofland 1985:37). Az ilyen viselkedés résztvevői között elvileg nincsenek – intézmények által létrehozott – társadalmi viszonyok, valamint e viszonyok által meghatározott rendszeres kölcsönhatások. Az együttes viselkedés hasonló körülmények közé került egyének időleges és lényegében az adott különleges körülmények által meghatározott viselkedése és kölcsönhatása. Az együttes viselkedés tipikus formái a pánik, a híresztelés, a lázadás, a tüntetés, a tömeges szurkolás stb. Az ilyen értelemben vett együttes viselkedés felfogásom szerint nem társadalmi cselekvés, mivel nem társadalmi intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségeket valósít meg.

A fent említett meghatározással szemben például Hechter (1990:14) az együttes viselkedés kifejezéssel jelölt fogalomba beleérti az intézményes cselekvéseket is. Mások viszont az együttes cselekvés kifejezéssel jelölik azt a viszonylag tág fogalmat, amelybe beleértik az intézményesen nagyrészt meghatározatlan, tömeges viselkedéseket is (pl. tüntetés, felkelés, zavargás), legalábbis amennyiben az egyének egymással összefüggő cselekvései végül is azonos cél elérésére irányulnak (pl.: Francisco 2010; Hyvärinen 2005:19; Snow – Soule – Kriesi 2004:6-7; Useem 1998:215).

Egyes szerzők a közjakkal összefüggésben határozzák meg az együttes cselekvés fogalmát. Például Olson (1982) nézete szerint együttes cselekvés minden olyan cselekvés, amely közjóság előállítására irányul. Ilyen értelemben egyetlen egyén elszigetelt cselekvése is együttes cselekvés, ha az adott egyén e cselekvése révén közjóságot állít elő az egyének bizonyos köre számára. E felfogáshoz képest viszonylag szűkebb értelemben, az együttes cselekvés két vagy több egyén ugyanannak a közjóságnak a megszerzésére irányuló cselekvése (Marwell – Oliver 1993:4). Én e tekintetben Hardin (1982:19) felfogásával értek egyet, amely szerint az együttes cselekvés problémáját nem célszerű teljes mértékben azonosítani a közjóság előállításának a problémájával, illetve együttes társadalmi cselekvés nem csak közjóság előállítására vagy megszerzésére irányulhat.

Az együttes társadalmi cselekvés fogalmát a szervezett társadalmi cselekvés fogalmán belül határozom meg. Szervezett társadalmi cselekvéseknek nevezem az intézmények révén funkcionálisan összehangolt társadalmi cselekvéseket, ahol a cselekvések összehangolására szolgáló intézmények külső vagy belső fedezetű intézmények egyaránt lehetnek.

Együttes társadalmi cselekvésnek nevezzük az egyének adott körében belső fedezetű társadalmi intézmények révén összehangolt egyéni társadalmi cselekvések összességét. Együttes társadalmi cselekvésről tehát csak akkor beszélünk, amikor az egyének az általuk létrehozott és fenntartott társadalmi intézmények révén hangolják össze cselekvéseiket. Ebben az esetben az egyének már nemcsak funkcionális szempontból, hanem egymás érdekeire való tekintettel is összehangolják cselekvéseiket. Például egy hivatalban vagy üzemben az egyes részlegek, szervezeti egységek dolgozóinak a cselekvései funkcionálisan összehangoltak a munkavégzésre vonatkozó formális szabályok által. Ebben a vonatkozásban azonban nem beszélhetünk együttes társadalmi cselekvésről, mivel ezen intézmények fedezetét nem maguk a szervezetten cselekvő egyének képezik. Ha azonban az alkalmazottaknak egy köre szoros társadalmi kapcsolatot hoz létre egymás között és megegyezésre jut abban a kérdésben, hogy az egyes egyéneknek mit kell tenniük annak érdekében, hogy a vezetés fel-emelje alpbérüket, és ennek következtében összehangoltan cselekszenek, már együttes társadalmi cselekvésről beszélhetünk.

Fentebb láttuk, hogy az egyének adott körében társadalmi egyesülés létrehozásának a fő motívuma nemcsak közjószág előállítására irányulhat. Ennek megfelelően, az adott egyesülés tagjainak az együttes társadalmi cselekvése jellemzően irányulhat (1) főként közjószág együttes előállítására, (2) olyan intézmény, illetve intézményes szabály érvényre juttatására (vagy érvénytelenítésére), amely az egyének adott körében mindenki számára kedvező (vagy kedvezőtlen), (3) adott külső egyénre vagy csoportra irányuló társadalmi hatásra a tagok eredetileg egybeeső érdekeinek megfelelően, és/vagy (4) magánjavak előállításában vagy megszerzésében az egyes tagok együttes támogatására.

Az együttes társadalmi cselekvés motívumai

A különböző szociológiai szemléletmódok képviselői különböző motívumokkal vagy ösztönzőkkel magyarázzák az együttes cselekvést. E tekintetben itt csak a strukturalista és a racionalista felfogásról teszünk röviden említést, amelyekben jellemzően az érdekeket tekintik a társadalmi cselekvések alapvető vagy fő motívumainak.

A strukturalista szociológiai elméletekben alapvetően a csoportérdek fogalma szolgál az együttes

cselekvés magyarázatára. Azonban e felfogás képviselői jellemzően azon a nézeten vannak, hogy a csoportérdek eleve adott a csoport tagjainak hasonló életfeltételei, illetve hasonló társadalmi helyzete által meghatározottan. Ilyen értelemben ír Marx (1959:72) a munkások közös érdekéről, amely közös helyzetükben gyökerezik. Ehhez kapcsolódik például Lukács (1971) felfogása az objektív osztályérdekről, amely az osztály megszerveződésétől és tudatosságától függetlenül is létezik, valamint Westergaard és Resler (1985:25, 423, 455) felfogása a munkások közös érdekeiről.

A racionalista szemléletmód képviselői bírálják a strukturalista elméleteknek azt a sajátosságát, hogy eleve közös érdekekkel, és ezáltal a szándékos cselekvés képességével ruházzák fel az egyének bizonyos csoportjait. A racionális döntések elméletében az együttes cselekvés motívuma az önérdék vagy egyéni érdek, amely meghatározott körülmények között olyan cselekvésekre készíti az egyéneket, amelyek megfelelnek mások, illetve a csoport közös érdekeinek is. Ilyen körülményeket teremthetnek a „szelektív ösztönzők”, azaz olyan pozitív és/vagy negatív szankciók, amelyek biztosítják, hogy az adott csoport tagjai egyéni érdekeik által motiválva is hozzájáruljanak a csoport megfelelő működéséhez, és ezáltal a tagok számára bizonyos közjavak előállításához (Olson 1982:43). Az általam képviselt felfogáshoz az a felfogás áll a legközelebb, amely szerint az elhárítás problémájának a megoldásához az érintett egyéneknek közös megegyezéssel „egyesített szabályokat” kell kialakítaniuk (Coleman 1990:241-265, 381-384), illetve új intézmények kialakítása révén meg kell szervezniük önmagukat (Ostrom 1990:42-45).

A racionalista szemléletmódban tehát az együttes cselekvés motívuma nem a csoportérdek, illetve a tudatosult csoportérdek, hanem meghatározott körülmények között az egyéni érdek. Amennyiben a racionális döntések elméletében mégis használják a közös érdek vagy csoportérdek fogalmát, e fogalmat általában hasonlóan értelmezik, mint a strukturalista elméletekben, azaz mintha a csoportérdek nem lenne más, mint a csoportot alkotó egyének hasonló érdekeinek összessége, amely a közjavak vagy együttes javak megteremtésére vagy megszerzésére irányul (lásd pl. Olson 1982:12-14; Hardin 1982:34-35). Az így felfogott csoportérdeket azonban nem tekintik az együttes cselekvés ösztönző vagy motiváló tényezőjének; az egyének cselekvéseit egyéni érdekeik motiválják, amelyek esetleg megfelelhetnek a csoportérdeknek is.

Fentebb láttuk, hogy felfogásom szerint az egyesült érdeket maguk az egyesülés tagjai hozzák létre, az együttesen kialakított és fenntartott társadalmi intézmények révén. *Az együttes társadalmi cselekvések motívumait elvileg az egyének szintjén is tudatosult egyesült érdekek, valamint részben az egyesült érdekek alapján hosszabb távon kialakult társadalmi közkerölcsnek megfelelő erkölcsi motívumok képezik.* A TE tizenkettedik fejezetében volt szó arról, hogy az érdekmotivált magatartást közvetlenül már az érdektudat motiválja, amennyiben a szubjektum képes az adott cselekvési lehetőségek megvalósítására (Farkas 2013:344-348). Az érdekek ismeretek és különböző instrumentális kognitív motívumok – célok, elvárások, számítások, beállítottságok, értékek – formájában tudatosulnak. A TE tizedik fejezetében adott meghatározásom szerint a társadalmi közkerölcs az egyének adott körében a társadalmi együttműködésnek vagy egymás rendszeres csereszerű támogatásának az erkölcsi szabályozására az egyének adott köre által tudatosan kialakított erkölcsi szabályok és értékek összessége (Farkas 2013:216-218). Amennyiben az egyének belső fedezettű intézmények révén azonossági társadalmi viszonyokat és szoros társadalmi kapcsolatokat hoznak létre egymás között, eleve erkölcsi kötelezettséget is vállalnak az általuk együttesen kialakított intézményes szabályok betartására, és az intézményes szabályok idővel erkölcsi szabályok formájában is kialakulnak.

A valóságban – eklektikus elméleti szinten figyelembe véve – az egyéneket részben személyes értékek és érzelmi természetű motívumok, illetve a részvétel során közvetlenül kielégíthető szükségletek is motiválhatják a fő céljaikat tekintve társadalmi természetű együttes cselekvésekben. A valóságban elősegítheti az együttes cselekvés problémájának a megoldását, ha a csoport más tagjai helyesléssel, elismeréssel jutalmazza, illetve tiszteletben részesíti a csoport egyes tagjait a csoport erőfeszítéseire történő hozzájárulásukért. Ugyanis a presztízs, megbecsülés vagy tisztelet olyan „szelektív ösztönzőként” szolgálhat, amelynek elnyerésére irányuló szükséglet együttműködésre készítheti az egyéneket a csoport együttes cselekvésében (Ferguson 2013:93, 109-110; Marwell – Oliver 1993:6-7; Oliver 1980:1367; Willer 2009:23-26; Willer et al. 2010:320-322).

A valóságban a társadalmi egyesülés létrehozásában az elhárítás problémájának a megoldása gyakran igényel fogalmaim szerint közösségi természetű erkölcsi megoldást. Gyakran van vagy lenne szükség olyan személyekre, akik közösségi erkölcsi

motívumoktól indítva felvállalják a társadalmi egyesülés (vagy érdekérvényesítő társulás) létrehozásával járó ráfordítások nagy részét. Ha az egyesülés (vagy az érdekérvényesítő társulás) már elér egy bizonyos szervezetségi szintet, képes lehet a növekedésre és az önfenntartásra, de az előbb említett személyek nélkül gyakran nem tudja elérni a szervezetségnek ezt a szintjét (pl. Doralt 2005:12; Hardin 1982:107-108; Parfit 1986:39). Az egyesülés létrehozásában való részvételt valójában befolyásolják az egyének személyes tulajdonságai is. A társadalmi egyesülések létrehozásában és az együttes társadalmi cselekvések kezdeményezésében általában aktívabbak azok a személyek, akik iskolázottabbak, öntudatosabbak és nagyobb mértékben hisznek abban, hogy képesek befolyásolni az eseményeket (Bandura 1986:450-453).

Ha adott egyének előre láthatóan rendszeresen találják magukat szemben az elhárítás problémájával, csak néhány főből álló csoportban az elhárítás problémája esetleg megoldható a bizalom alapján, kifejezetten megfogalmazott megegyezés nélkül is. Ha az egyik egyén egy adott alkalommal magára vállalja a közjószág előállítását, ez hatással lehet mások döntéseire a jövőben. Mivel egy adott egyén csak abban az esetben számíthat arra, hogy más alkalmakkor mások is vállalják a közjószág előállításában való részvételt, ha bizonyos alkalmakkor ő is vállalja, hosszabb távon érdekében áll a közjószág előállításában való részvétel (pl. Doralt 2005:26-27; Hardin 1982:145-150; Ostrom 2000:142). Például, ha egy lépcsőházhoz csak néhány család lakása tartozik, esetleg külön megegyezés nélkül is rendben tudják tartani a lépcsőházat, ami egy sokemeletes lakóházban már kevésbé valószínű.

Összefoglalás

Társadalmi egyesülés létrehozása és a tagok társadalmi együttműködése főleg társadalmi közjavak előállítására vagy megszerzésére irányul. Ezért a tanulmány első részében a társadalmi közjavak fogalmával és – a közjavak tekintetében jelentős egyének által alkotott – közcsoport fogalmával foglalkoztam, valamint felvázoltam a közjavak előállításának vagy megszerzésének a jellemző formáit. Felfogásom szerint a társadalmi közjavak olyan javak, amelyek az egyének adott köre számára osztatlanul és valamennyi egyén számára elérhetően és felhasználhatóan képezik a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeit. A társadalmi természetű közcsoport

olyan kategoriális csoport, amelynek tagjai számára egy adott jószág társadalmi közjószágot képez, így e jószág előállítására, megszerzésére vagy megőrzésére irányuló érdekeik bizonyos összetevői egybeesnek.

Nézetem szerint a közjavak előállításának a következő négy fő formáját különböztethetjük meg egymástól. Egyrészt, társadalmi közjavakat az egyének adott köre számára létrehozhatnak a közcsoporton kívül lévő, egyéni érdekeik alapján cselekvő egyének is, amennyiben érdekeik ebben a vonatkozásban egybeesnek a közcsoport tagjainak érdekeivel. Másrészt, a közcsoport tagjai körébe tartozó egyes egyének elkülönülten is létrehozhatnak társadalmi közjavakat a közcsoport egésze számára, amennyiben ez megfelel egyéni érdekeiknek és a számukra optimális alternatívának. Azonban az egyének érdekeinek a közcsoport más tagjaitól elkülönülten általában az felel meg, hogy ne vállaljanak részt a társadalmi közjavak előállításának a ráfordításaiból, így magatartásukra e tekintetben általában az elhárítás jellemző. Elhárításon, illetve elhárító beállítottságon azt értjük, hogy bár az egyének adott körében az egyes egyének igényt tartanak egy adott közjószágra (vagy más létezőre), de az egyes egyének másokra hárítják az adott közjószág (vagy más létező) előállítására vagy megszerzésére irányuló cselekvéseket és az ezekkel járó ráfordításokat.

A harmadik és a negyedik esetben elvileg a közcsoport valamennyi tagja részt vesz a közjószág előállításában, de az egyik esetben külső fedezetű intézmények, a másik esetben belső fedezetű intézmények által meghatározottan. Tehát külső fedezetű intézmények révén is készíthetik vagy kényszeríthetik a közcsoport valamennyi tagját a közjószág előállítására. Azonban bizonyos körülmények között a társadalmi közjószág csak a közcsoporthoz tartozó egyének egészének vagy nagy részének belső fedezetű intézmények révén összehangolt cselekvése, azaz együttes társadalmi cselekvése eredményeként állhat vagy állhatna rendelkezésre. Ahhoz viszont, hogy az egyének adott köre képes legyen együttes társadalmi cselekvésre, társadalmi egyesülést kell létrehozniuk.

A tanulmány második részében röviden meghatároztam a társadalmi egyesülés fogalmát, rámutattam az egyesülés létrehozásának a fő motívumára, valamint e folyamat fő vonásaira, egyrészt a belső fedezetű intézmények kialakítása, másrészt az egyesült érdek és az egyesült erő létrehozása szempontjából. A társadalmi egyesülés rendszerbe szerveződött belső fedezetű társadalmi intézmények, valamint ezen intézmények érvényességi körébe eső, és az

adott intézmények által létrehozott belsőleges (azonossági) társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének és társadalmi viszonyaik összessége. Az egyének adott körében társadalmi egyesülés létrehozásának a fő motívuma jellemzően irányulhat (1) főként közjószág együttes előállítására, (2) olyan intézmény, illetve intézményes szabály érvényre juttatására (vagy érvénytelenítésére), amely az egyének adott körében mindenki számára kedvező (vagy kedvezőtlen), (3) adott külső egyénre vagy csoportra irányuló társadalmi hatásra a tagok eredetileg egybeeső érdekeinek megfelelően, és/vagy (4) magánjavak előállításában vagy megszerzésében az egyes tagok együttes támogatására. Úgy tűnik, hogy valamennyi esetre jellemzőnek tekinthetjük az elhárító beállítottságot, illetve e beállítottság mögött azt a problémát, hogy az egyes egyének érdekeinek elkülönülten általában az felel meg, hogy az adott egyén ne vegyen részt az együttes társadalmi cselekvésben, mások viszont vállalják a részvételt.

Az elhárítás problémájának megoldása olyan belső fedezetű társadalmi intézmények kialakítását igényli, amelyek egyrészt biztosítékot nyújtanak az egyes egyének számára, hogy az elhárítással szemben mások is az együttműködést választják; másrészt összehangolják az érintett egyének cselekvéseit, és – ha ez intézményesen megoldható – annyiban teszi lehetővé az egyes egyének számára az együttesen előállított vagy megszerzett javakhoz való hozzájutást, amennyiben maguk is hozzájárultak azok előállításához vagy megszerzéséhez. Az adott egyéneknek egyrészt ki kell alakítaniuk olyan alapvető szabályokat, amelyek a tagságot és az együttes, illetve az egyhangú döntéshozást szabályozzák az egyesülésen belül. Másrészt ki kell alakítaniuk azokat a szabályokat, amelyek a javak (vagy egyéb létezők) előállítására vagy megszerzésére irányuló cselekvések összehangolását szolgálják. Harmadrészt, a szabályokban hatékony szankciókat kell kilátásba helyezni azokkal a tagokkal szemben, akik egyáltalán nem vagy nem megfelelően járulnak hozzá a javak (vagy egyéb létezők) előállításához vagy megszerzéséhez. Negyedrészt, esetleg szabályozást igényel az is, hogyan történjen az együttesen előállított és eredetileg osztatlan javak elosztása.

A formálódó társadalmi egyesülés tagjai belső fedezetű társadalmi intézmények kialakítása révén azonossági társadalmi viszonyokat, valamint egyesült érdeket és egyesült erőt hoznak létre. Az egyesült érdek a társadalmi egyesülés tagjai által belső fedezetű társadalmi intézmények révén létrehozott, a tagok azon cselekvési lehetőségeinek

a hálózata, amelyek valamennyi tag számára a szükségletkielégítés eszközeit képezik; e cselekvési lehetőségek valamennyi tag számára társadalmi javakat teremthetnek és várható hozadékuk valamennyi tag számára pozitív. Az egyesült társadalmi erő a társadalmi egyesülés tagjai által belső fedezetű társadalmi intézmények révén összehangolva felhasználható társadalmi képességeknek az a mértéke, amelyben ezek a képességek egy külső egyén vagy csoport számára a szükségletkielégítés feltételeit (esetleg feltételes eszközeit) képezik.

Az egyének adott köre társadalmi egyesülés létrehozása révén válik rendszeresen alkalmassá együttes társadalmi cselekvésre. A tanulmány harmadik részében meghatároztam az együttes társadalmi cselekvés fogalmát és rámutattam az együttes cselekvés motívumaira. Eszerint együttes társadalmi cselekvésnek nevezzük az egyének adott körében belső fedezetű társadalmi intézmények révén összehangolt egyéni társadalmi cselekvések összességét. Az együttes társadalmi cselekvések motívumait elvileg az egyének szintjén is tudatosult egyesült érdekek, valamint részben az egyesült érdekek alapján hosszabb távon kialakult társadalmi közérkölcnek megfelelő erkölcsi motívumok képezik. Azonban a valóságban – eklektikus elméleti szinten figyelembe véve – az egyéneket részben személyes értékek és érzelmi természetű motívumok, illetve a részvétel során közvetlenül kielégíthető szükségletek is motiválhatják a fő céljaikat tekintve társadalmi természetű együttes cselekvésekben.

Felhasznált szakirodalom

- Bandura, Albert 1986 *Social Foundations of Thought and Action. A Social Cognition Theory*. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Brown, Michael E. – Goldin, Amy 1973 *Collective Behavior. A Review and Reinterpretation of the Literature*. Goodyear Publishing Company, Pacific Palisades.
- Coleman, James S. 1990 *Foundations of Social Theory*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Doralt, Peter Michael 2005 *Rationality at Work: Logics of Collective Action in the Labour Market*. Springer, Wien.
- Elster, Jon 1995 *A társadalom fogaskerekei*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest.
- Farkas Zoltán 2010a *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Bíbor Kiadó, Miskolc. <https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- Farkas Zoltán 2010b *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Bíbor Kiadó, Miskolc. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- Farkas Zoltán 2011 *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Bíbor Kiadó, Miskolc. <https://www.researchgate.net/publication/299283486>
- Farkas Zoltán 2013 *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Bíbor Kiadó, Miskolc. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- Farkas Zoltán 2021 A társadalmi csoport fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 12. 1:61-80. <https://www.researchgate.net/publication/350134033>
- Ferguson, William D. 2013 *Collective Action and Exchange: A Game-Theoretic Approach to Contemporary Political Economy*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Francisco, Ronald A. 2010 *Collective Action Theory and Empirical Evidence*. Springer, New York.
- Hardin, Russell 1982 *Collective Action*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Hechter, Michael 1990 The Emergence of Cooperative Social Institutions. In Hechter, M. – Opp, K.-D. – Wippler, R. eds. *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. Walter de Gruyter, New York. 13-33.
- Heckathorn, Douglas D. 1996 The Dynamics and Dilemmas of Collective Action. *American Sociological Review*, 61. 2:250-277.
- Hyvärinen, Matti 2005 The Merging of Context into Collective Action. In Edmondson, R. ed. *The Political Context of Collective Action: Power, Argumentation and Democracy*. Routledge, London and New York, 19-31.
- Lofland, John 1985 *Protest: Studies of Collective Behavior and Social Movements*. Transaction Books, New Brunswick.
- Lukács György 1971 *Történelem és osztálytudat*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Marwell, Gerald – Oliver, Pamela 1993 *The Critical Mass in Collective Action. A Micro-Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

- Marx, Karl 1959 *A filozófia nyomorúsága*. In Karl Marx és Friedrich Engels művei (MEM). 4. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 59-174.
- Oliver, Pamela 1980 Rewards and Punishments as Selective Incentives for Collective Action: Theoretical Investigations. *American Journal of Sociology*, 85. 6:1356-1375.
- Olson, Marcur 1982 *A kollektív cselekvés logikája*. M.M. Szociológiai füzetek, Budapest.
- Ostrom, Elinor 1990 *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Ostrom, Elinor 2000 Collective Action and the Evolution of Social Norms. *Journal of Economic Perspectives*, 14. 3:137-158.
- Samuelson, Paul A. 1954 The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*, 36. 1:350-356.
- Snow, David A. – Soule, Sarah A. – Kriesi, Hanspeter 2004 Mapping the Terrain. In Snow, D. A. – Soule, S. A. – Kriesi, H. eds. *The Blackwell Companion to Social Movements*. Blackwell Publishing Ltd., Malden, MA, 3-16.
- Useem, Bert 1998 Breakdown Theories of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, 24:215-238.
- Westergaard, John – Henrietta Resler 1985 *Osztály egy kapitalista társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Willer, Robb – Matthew Feinberg – Kyle Irwin – Michael Schultz – Brent Simpson 2010 The Trouble with Invisible Men: How Reputational Concerns Motivate Generosity. In Hitlin, S. – Vaisey, S. eds. *Handbook of the Sociology of Morality*. Springer, New York, 315-330.
- Willer, Robb 2009 Groups Reward Individual Sacrifice: The Status Solution to the Collective Action Problem. *American Sociological Review*, 74. 1:23-43.